

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

# Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, [www.reprorecht.nl](http://www.reprorecht.nl)) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, [www.cedar.nl/pro](http://www.cedar.nl/pro)).

*No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.*

[info@boomamsterdam.nl](mailto:info@boomamsterdam.nl)  
[www.boomuitgeversamsterdam.nl](http://www.boomuitgeversamsterdam.nl)



Andries Hoogerwerf

*De toekomst van het christendom: van instituut naar beweging*

Uitgeverij Damon, Budel | 2007 | 180 pp. | € 17,90 | ISBN 978 90 5573 794 9

## Een strategische agenda voor het beleid van de christelijke kerken

door *Michiel Herweijer*

Docent bestuurskunde, vakgroep bestuursrecht Groningen.

De media zijn vol van religie. Zijn onze kerken nu weer vol met gelovigen? Gaat de obsessie van de mediaconsument met de islam gepaard met een trendbreuk in de gestage kerkverlating? Of beleven wij in het tijdvak waarin drie VU-alumni ons land leiden en twee christelijke partijen de coalitie schragen, de nadagen van het conventionele, geïnstitutionaliseerde christendom? Is de opmerkelijke bloei van de politieke vertakking (het CDA) nu een teken dat de ogenschijnlijk verdorde christelijke stam een nieuw leven tegemoet gaat? Wie antwoorden zoekt op deze vragen, vindt in het laatste boek van Andries Hoogerwerf, de empirisch politoloog uit Enschede, een goede leidsman.

*De toekomst van het christendom* opent met een empirische weerlegging van de modernisering=seculariseringsthese. De meeste sociologen en opiniemakers menen dat verdergaande modernisering (rationalisering, economisering, globalisering, enz.)

gepaard zal gaan met vermindering van de actieve godsdienstbeoefening (en dus met meer kerkverlating). Dat deze stelling niet zonder meer opgaat, kan onder andere worden aangetoond aan de hand van de ontwikkelingen in het kerkbezoek van de voormalige Oostbloklanden. In het oostelijk deel van de EU neemt het percentage atheïsten ('God bestaat niet') af en neemt het aantal kerkbezoekers toe, terwijl de moderne instituties van de parlementaire democratie en de kapitalistische markteconomie daar nu wel welig tieren.

In Zuid-Amerika, dat volop onderhevig is aan de invloeden van de wereldeconomie, bereiken de pinkstergemeenten gelovigen die de traditionele Rooms-Katholieke Kerk daar niet meer wist aan te spreken. In China ten slotte, dat ook volop onderhevig is aan modernisering, bekennen steeds meer mensen zich tot het christendom, hoewel dit niet betekent dat zij daarmee ook afstand doen van hun confucianisme of van openlijke bindingen met andere geloofsovertuigingen.

Dit Aziatische syncretisme wordt in zekere zin ook in Nederland aangetroffen. Hoewel steeds minder mensen op een gewone zon-

dag — behalve dan als toerist — nog een kerk bezoeken, zijn er in Nederland volgens herhaald publieksonderzoek ook steeds minder mensen die het bestaan van God principieel ontkennen (atheïsten), of die er niets zinnigs over kunnen zeggen (agnosten). De vijandigheid tegenover het christendom neemt af. De onlangs overleden Jan Wolkers en zijn geestverwanten verliezen in dat opzicht marktaandeel. Tussen de krimpende groep atheïsten en de slinkende en vergrijzende groep kerkbezoekers ontstaat een groeiende groep ‘ietsisten’: mensen die open staan voor religieuze symbolen, ritens en waarden, ook als deze afkomstig zijn van het christendom: maar wel mensen die in veel gevallen afkerig zijn van betutteling, normering, traditie en hiërarchie. Met deze en nog veel andere empirische gegevens ondergraaft Andries Hoogerwerf de vanzelfsprekendheid van de modernisering=seculariseringsthese.

\* \* \*

De fundamentele kritiek van Andries Hoogerwerf op de modernisering=seculariseringsthese luidt dat het in deze these niet lijkt of deze van buiten komende veroorzaking plaatsvindt zonder dat de kerken daar zelf invloed op uitoefenen. Het lijkt in het denken van de sociologen haast wel te gaan om een onomkeerbare natuurwet. Maar dat kan volgens de politicoloog Hoogerwerf niet het geval zijn. De kerk — het lichaam van Christus — maakt natuurlijk ook zelf keuzen. Wie deze keuzen in het historisch perspectief plaatst van twee millennia, ziet dat de kerken ook zelf verantwoordelijkheid dragen voor de wijze waarop zij de betekenis van Jezus’ levenswandel aan nieuwe generaties hebben weten door te geven. Het beleid van de kerken zelf kan worden geanalyseerd aan de hand van zeven dilemma’s:

1. institutie of beweging
2. rationaliteit of mystiek
3. orthodoxie of vrijzinnigheid

4. sociale ethiek of innerlijke devotie
5. basisbeweging of hiërarchie
6. eenheid of verscheidenheid, en
7. conservatisme of vernieuwing

Op elk van deze zeven differentialen hebben de kerken in het verleden accenten geplaatst (dus beleid gevoerd) en op die accenten heeft de samenleving gereageerd: soms door massaal naar de kerk toe te stromen (‘in tijden van nood biedt de moederkerk troost’), maar soms ook door massaal de kerk weer te verlaten (‘in tijden van democratisering en progressiviteit bood de kerk hiërarchie en conservatisme’).

\* \* \*

Kort na het heengaan van Jezus was het christendom nog vooral een beweging. Er was — zoals we uit hedendaags onderzoek van documenten uit die tijd weten — sprake van een grote verscheidenheid aan opvattingen over de betekenis van Zijn leven. De christelijke beweging bood de armen, de slaven en de migranten in het multi-etnische Romeinse rijk vertroosting, een vast fundament en een perspectief op verbetering. Wat volgde was een klassiek proces van institutionalisering. Er kwamen bisschoppen (en andere ambten), de losse delen van de Bijbel werden gecanoniseerd, de kerk werd staatskerk en afvalligen werden op een gegeven moment zelfs als ketters vervolgd. De beweging werd een institutie. Met alle gevolgen voor verstar- ring en conservatisme van dien.

Hoogerwerf laat zien dat die starre bedding van de christelijke instituties toch steeds weer heeft gezorgd voor beweging en vernieuwing. Tot de vele bewegingen waartoe de christelijke instituties de aanstoot hebben gegeven, mogen worden gerekend: de Benedictijnen, de Franciscanen, de Moderne Devotie, de Wederdopers, maar ook het kerkasiel, Taizé, en de stille omgang van Amsterdam.

Wie de beide millennia overziet, ontwaart

een golfslag. De fase waarin wij thans zitten, wordt gekenmerkt door ontinstitutionalisering. Deze ontinstitutionalisering toont zich aan het verdwijnen van de eigen zuilen, de massale kerkverlating, de moeite die het tegenwoordig kost om roepingen te krijgen voor het ambt van priester of predikant. Maar dit proces van ontinstitutionalisering — dat het einde van het conventionele christendom markeert — gaat in onze contreien ook gepaard met nieuwe beweging. Zo zien wij dat vrijwilligers (leken, niet-professionals, onder wie veel vrouwen) een zeer belangrijk aandeel nemen in de bestuurlijke continuïteit van kleinere, minder pretentieuze christelijke gemeenschappen. Dat de beweging van christenen nog steeds springlevend is, kan worden aangetoond aan de hulp vanuit de kerken voor de voedselbanken en de opvang van uitgeprocedeerden. Uit het recente verleden kennen we nog de beweging van het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV) die zich massaal keerde tegen de plaatsing van kruisraketten op Nederlandse bodem.

Het christendom is in de eerste eeuw als een beweging ontstaan en heeft zich in een periode van vier eeuwen tot staatskerk ontwikkeld. Maar binnen die institutie is steeds wel sprake gebleven van beweging. Een institutie bevordert zekerheid en eenheid. Maar een institutie kan ook verstarrend werken. Een beweging brengt enthousiasme en vernieuwing. Maar een beweging kan op haar beurt ook verwarrend werken en kan gemakkelijk doodbloeden (uitgaan als een nachtkaaers).

\* \* \*

De beweging van volgelingen van Christus begon op Pinksteren. Bepaald een mystiek moment. Later in de ontwikkeling treffen wij de kerkvaders (Augustinus, Aquino) aan die van betrekkelijk losse geloofsfragmenten een hecht doortimmerd wereldbeeld wisten te smeden. Deze rationalisering van

het geloof voor de kerkelijke, klerikale elite ging overigens gepaard met de gelijktijdige ontwikkeling van de mystiek voor het gewone volk: lokale heiligen, legendes, nieuwe rituelen, iconen, beelden.

Een volgend hoogtepunt in de rationalisering van het christendom is de Reformatie (vooral die van Calvijn). Niet alleen gaan de beelden de kerk uit en verdwijnt de voorspraak door de heiligen, maar nu wordt ook de nauwkeurige zelfstudie van de Bijbel centraal gesteld en wordt van de individuele gelovige gevraagd dat deze zich actief bekent tot een gestandaardiseerde geloofsbelijdenis. Maar ook binnen de rationalistische Reformatie volgt een mystieke reactie die bijvoorbeeld in ons land — de zogenoemde tweede of uitgestelde Reformatie — aan de wortel ligt van de bevindelijke kerken (waaronder de Gereformeerde Gemeenten) en de Gereformeerde Bond, een vereniging binnen de Nederlandse Hervormde Kerk (nu binnen de PKN). Ook de kerken van onze tijd staan voor de vraag of zij het accent leggen op rationalisering (zoals paus Benedictus XVI doet) of dat zij meer koersen op het mystieke (wat onmiskenbaar een kenmerk is van de Pinkstergemeenten en van verschillende opwekkingsbewegingen binnen de gevestigde kerken).

In de analyse van Hoogerwerf vraagt onze overgenerationaliseerde tijd dat de kerken een deels mystiek antwoord geven. De kracht van de christelijke traditie is echter dat het mystieke element (rituelen, symbolen, gemeenschappelijke ervaringen) kunnen worden verbonden aan een hecht doortimmerd ethisch fundament. In die zin is het niet zo vreemd dat het groeiende leger ietsisten zich veeleer oriënteert op klassiek christelijke rituelen dan op de nieuwe rituelen die worden aangeboden vanuit de newagebeweging.

\* \* \*

Samenhangend met de ontwikkelingslijn van beweging via institutie naar instituti-

oneel verval, is er ook de ontwikkeling van democratie via leiderschap naar kerken van leken. Met de reformatie wordt ook het eenvoudige kerklid priester (in de betekenis van student van de Bijbel) en krijgt het individuele kerklid een stem in de kerkvergadering die de predikant aanstelt en eventueel ook ontslaat. In de inmiddels in de PKN opgegane Gereformeerde Kerken waren

.....  
*De bindende kracht van  
de christelijke kerken zou  
toenemen wanneer zij meer  
ruimte zouden weten te geven  
aan de eigenzinnige inbreng  
van de gemeenteleden*  
.....

deze democratische principes in sterke mate verankerd. Tegenover de democratie van de kerkleden staat de professionele macht van de voorgangers (en hun landelijke organisaties). Met de groei van het kerkvolk in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw kwam ook een klasse van theologisch onderlegde professionals (predikanten) tot volle wasdom (met ook eigen belangen). Nu het kerkvolk krimpt, kerkgebouwen worden afgestoten, gemeenten fuseren en predikanten veelal in deeltijd in meerdere gemeenten hun voltijdse bezoldiging bij elkaar moeten sprokkelen, bereikt het spanningsveld tussen theologische professional en democratische kerkenraad soms zelfs de burgerlijke rechter (onder andere bij arbeidsconflicten).

Een sterk punt van de christelijke traditie — in vergelijking met bijvoorbeeld het newagedenken — is haar theologie (de zorgvuldig doordachte leerstukken) en de professionele training van haar voorgangers. Maar dat is tegelijkertijd ook haar zwakte punt. Want in elk tijdsgewricht moet er weer een even-

wicht worden gevonden tussen de inbreng van de gemeenteleden en de leiding vanuit voorgangers, en — zo leert de politicologie —: hoe meer geprofessionaliseerd de leiding, des te meer deze zelfverzekerden zich afsluiten voor de inbreng van onderop.

Hoogerwerf signaleert dat in onze tijd de maatschappelijke instituties doordrongen zijn van democratisering (te denken valt aan de opkomst van het referendum), terwijl de kerkelijke leiding nog erg hiërarchisch en elitair denkt. De bindende kracht van de christelijke kerken zou toenemen wanneer zij meer ruimte zouden weten te geven aan de eigenzinnige inbreng van de gemeenteleden.

\* \* \*

Wie het laatste boek van Andries Hoogerwerf ter hand neemt in de veronderstelling daarin een nauwkeurige voorspelling van de toekomst aan te treffen, zal worden teleurgesteld. De toekomst ligt nog niet vast. De toekomst is nog slechts een wenkende of afschrikwekkende mogelijkheid. Maar wie er vanuit gaat dat de toekomst (nog) niet is gedetermineerd, maar mede door menselijke keuzen wordt gemaakt, zal ontdekken dat *De toekomst van het christendom* een strategische agenda bevat voor het beleid van de christelijke kerken. Op zeven dimensies worden gemeenteleden en voorgangers uitgedaagd positie te kiezen. De richtingaanwijzers staan daarbij op: 1) meer beweging en minder institutie, 2) meer mystiek en minder rationalisering, en 3) meer democratie en minder centrale leiding. Ten aanzien van de andere vier differentialen (traditie versus vernieuwing; orthodoxie versus vrijzinnigheid; sociale ethiek versus innerlijke devotie; eenheid versus verscheidenheid) gaat de voorkeur van de auteur meer uit naar een nieuw, creatief evenwicht dan naar een accentverschuiving in een bepaalde richting.

B  
O  
E  
K  
E  
N